

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Король С. М. (Суми), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми), канд. наук з держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми), д-р філософ. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
юридичного факультету Сумського державного університету
(протокол № 8 від 02.04.2015 р.)

Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – Ч. 1. – 116 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 758 від 12 грудня 2014 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

15. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 105.

16. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 200.

17. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 69.

18. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 215.

19. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308.

20. *Фещенко-Чопівський І.* Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії / І.Фещенко-Чопівський; передмова В.О.Шевчука, комент. і прим. М.Ю.Костриці, Г.П.Мокрицького. – Житомир: КВО газ. «Житомирський вісник». – 1992. – 124 с.

21. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 72.

22. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 259.

ДЕГТЯРЬОВ С.І., КРУГЛОВ Є.В.

З ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ СТАНОВИХ ПРИСТАВІВ НА ПІВНІЧНО-СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ*

Різноманітні соціальні перетворення, ускладнення суспільних відносин, зміни в економічному житті у першій третині ХІХ ст. частково призвели й до ускладнення завдань держави у галузі місцевого управління. Незважаючи на те, що в цей час продовжували існувати основні державні інституції (адміністративні, поліцейські, судові, фінансові тощо), створені ще реформами 70-80-х рр. ХVІІІ ст., з'явилася також низка нових органів та посад, серед яких були станові пристави.

Посада станового пристава введена Положенням про земську поліцію (1837) [11]. Вони були повноправними членами земських судів. В законі «*О городских полициях, в Москве и других городах, кроме Петербурга*» зазначалося, що в «*городах заштатных, местечках и посадах, состоящих на городском положении, но не имеющих особой городской полиции, как в городах уездных, или тому подобной, полицейское управление принадлежит Заседателям местного Земского Суда, пребывающим в уезде под именем Становых Приставов*» [10, с. 3-4].

Станові пристави призначалися з місцевих дворян, які мали нерухому власність в цій губернії. Вони наглядали за точним виконанням законів і особливих розпоряджень уряду; здійснювали заходи з припинення безпорядків і попереджали їх відновлення в майбутньому [8, с. 45-49].

Кількість та розмір станів, на які поділявся повіт, визначалися з огляду на площу самого повіту, розмір населення та інші місцеві особливості. Частіше за все у повіті було 2-3 стани. Будь-які зміни

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

у розподілі на стани мало право здійснювати лише Міністерство внутрішніх справ з дозволу імператора. Наприклад, взимку 1861 р. у Валківському повіті Харківської губернії села Федорівка, Вертіївка та Варварівка були переведені з 2-го стану цього повіту до 1-го стану Харківського [12, с. 611-612].

Постійним місцем перебування станового пристава був населений пункт (місто, посад, містечко чи селище), визначений губернським керівництвом у межах ввіреного стану та найбільш зручний для швидкого пересування по його території [11, с. 464]. Такі поселення вважалися центрами кожного стану. Наприклад, у 1851 р. в Чернігівському повіті Чернігівської губернії центрами станів були містечко Седнів, села Горбів та Козел; у Городнянському – село Стара Рудня, посад Добрянка та містечко Ріпки; у Новозибківському – садиби Климова та Злинка, містечко Новий Ропськ; у Конотопському – містечка Батурин, Красний Колядин та село Попівка і т.п. [1, с. 10-11].

На станового пристава покладалося завдання розслідувати ситуації, пов'язані з випадками неприродної смерті людей у межах стану. Як правило, це були вбивства, самогубства та нещасні випадки. Пристав повинен був з'ясувати причину смерті та розслідувати справу, якщо виявлявся факт злочину. Неприродна смерть часто конфліктувала з релігією – ставилася під сумнів можливість поховання померлого на освяченому церковному кладовищі за християнським обрядом. Розслідуючи обставини смерті, пристав висловлював своє погодження чи заперечення щодо такого поховання. Наприклад, 4 листопада 1902 р. становий пристав 3-го стану Сумського повіту Харківської губернії, з'ясувавши обставини смерті селянина с. Хотинь В.Шипіля, повідомив причта Успенської церкви цього села про те, що *«приданню земле скоропостижно умершего крс. Хотени Власа Артемова Шипиля препятствий не имею»* [5, арк. 287а.].

Станові пристави також повинні були здійснювати контроль за ринковими цінами у межах ввіреного їм стану. З кожного підвідомчого їм населеного пункту їм надавалася відповідна інформація у вигляді рапортів. Наприклад, 16 лютого 1838 р. тисяцький слободи Юнаківка Сумського повіту І.Савченко звітував пристава 2-го стану цього ж повіту В.Є.Щьокін-Кротову про те, *«какие существовали цены на базаре в слободе Юнаковке с 9-го по 16-е число февраля»*. До рапорту він долучав список з найменуванням товарів та цінами на них [6, арк. 3-3зв].

Під наглядом станового пристава відбувалася передача маєтків, господарі яких не сплачували державні податки і недоїмки, під опіку. Збір інформації про таких господарів також покладалася

на станових приставах. На обліку у пристава 2-го стану Сумського повіту Харківської губернії у 1838 р. знаходився 21 маєток, взятий в опіку за борги державі [6, арк. 21-21зв].

Збір самих податків і недоїмок також був однією з функцій приставів. Цей процес часто супроводжувався різними ускладненнями. Особи, які заборгували кошти, часто ухилялися від їх сплати. При цьому вони інколи з'їжджали з місця проживання у невідомому напрямку на невизначений час. У такому випадку станові пристави повинні були встановити місце знаходження боржників [7, арк. 1].

Незважаючи на те, що збір податків і недоїмок хоча й покладалися на станових приставів, але вони особисто гроші у осіб не приймали. Кошти сплачувалися безпосередньо казначейству, яке надавало квитанцію про отримання грошей самому платнику, а той, у свою чергу, надавав її копію до канцелярії станового пристава. Якщо власник не мав змоги сплатити заборговані кошти, він подавав до канцелярії станового пристава відповідний відгук. У цьому документі вказувалася сума несплачених податків та пояснення, чому саме особа не може сплатити гроші. Наявність об'єктивних причин несплати власниками державних недоїмок часто не була підставою для їх виправдання перед керівництвом. І якщо попередження земського справника з вимогою прискорити становому приставу збір недоїмок не давало позитивного результату, то поліцейське керівництво повіту, а інколи й губернії, вдавалося до покарань (кримінальна відповідальність та усунення з посади).

Діяльність станових приставів контролювалася губернаторами. Наприклад, протягом 25 серпня – 10 жовтня 1859 р. губернатором Чернігівської губернії проводилася ревізія державних установ в одинадцяти повітах. Перевірялися повітові та міські державні установи та якість виконання чиновниками їхніх функцій [2; 9]. У результаті перевірки було виявлено низку фактів неякісної роботи станових приставів. Але були також зафіксовані випадки якісного виконання становими приставами своїх повноважень. Так, станові пристави 1-го й 3-го станів Кролевецького, 2-го й 3-го станів Новозибківського, 2-го стану Суразького, 2-го стану Стародубського, 3-го стану Новгород-Сіверського повітів та частні пристави заштатних міст Короп і Погар «за усердие и успешное делопроизводство» отримали т. зв. «искреннюю благодарность» [2, арк. 22зв].

У 1862 р. в Російській імперії була проведена поліцейська реформа. Система правоохоронних органів зазнала змін. Зокрема в деяких регіонах держави (як правило у великих повітах) вводився додатковий стан. Наприклад, Сумський повіт Харківської губернії

до реформи був поділений на два стани. В результаті реформи, у 1863 р. тут планувалося введення додаткового 3-го стану і відповідно додалася б посада 3-го станового пристава [3].

В цілому на станових приставах покладалося широке коло різноманітних повноважень, які вони не завжди могли ефективно і якісно виконувати. Одним з основних недоліків, властивих інститутів станових приставів, була низька ефективність їхньої діяльності у вирішенні справ, зумовлена двома основними причинами: перша пов'язана з низькою професійною підготовкою переважної більшості станових приставів; друга – з частою відсутністю можливості належно пересуватися в межах ввіреного їм стану для виконання своїх обов'язків. Постійний контроль їхньої діяльності, здійснюваний з боку вищого керівництва, і жорсткі вимоги, що ставилися перед приставами, були абсолютно необхідними, оскільки саме ці чиновники були представниками вищої поліцейської влади на рівні повіту. Для того, щоб дати максимально об'єктивну оцінку діяльності станових приставів, слід детально дослідити не лише ті завдання, що на них покладалися, але й інші аспекти, пов'язані з цим інститутом. Зокрема спеціального вивчення потребує канцелярія приставів: її службовий склад, умови праці чиновників, порядок зносин з іншими установами тощо.

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.ХІІ. – Ч.2. Черниговская губерния. – СПб.: В Типографии Департамента Генерального Штаба, 1851. – 183 с.

2. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), ф.557, оп.1, спр.1, 66 арк.

3. ДАСО, ф.579, оп.1, спр.7, 20 арк.

4. ДАСО, ф.579, оп.1, спр.178, 41 арк.

5. ДАСО, ф.744, оп.1, спр.338, 893 арк.

6. ДАСО, ф.755, оп.1, спр.1, 28 арк.

7. ДАСО, ф.755, оп.1, спр.1а, 181 арк.

8. *Дегтярьов С.І.* До питання історії інститутів судових слідчих та станових приставів у Російській імперії / С.І.Дегтярьов // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – №14(94). – С.45-49.

9. *Дегтярьов С.І.* Губернаторська перевірка державних установ Чернігівської губернії 1859 р. та її результати / С.І.Дегтярьов // Сумська старовина. – 2010. – №XXX. – С.152-164.

10. Памятная книга полицейских законов для чинов городской полиции / Сост. В.Лукин. – Санктпетербург, 1856. – 214 с.

11. Высочайше утвержденное положение о земской полиции // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далее – ПСЗ-2). – Т.ХІІ. – №10305.

12. О перечислении из второго стана Валковского в первый стан Харьковского уезда деревень Федоровки, Вертеевки и Варваровки, для лучшего устройства волостного управления в сих имениях и для восстановления законной границы означенных уездов // ПСЗ-2. – Т.ХХХVI. – №37739.